

CW 28 okt 2011

De kerk toonde ook moed in de Tweede Wereldoorlog
Lichtpunten in een duistere tijd

Het beeld leeft dat de kerken lijdzaam toekeken bij de Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog. Maar dat beeld is te eenzijdig vindt Johan Snoek. Er werd wel degelijk officieel door de kerken tegen de Jodenvervolging geprotesteerd.

Waar stond de kerk toen zes miljoen joden vermoord werden? vroeg Wim Dekker in zijn artikel Crisis is schuld van de kerk zelf (CW16 sept., 2011). De veronderstelling is (zo blijkt uit het vervolg): de kerk stond toen afzijdig, aan de kant. Deze overtuiging leeft bij velen. Het lezen van Wim Dekkers vraag bracht een voorval van lang geleden terug **komt** in de herinnering.

Ruim 70 jaar geleden bezocht ik, toen een jongeman van bijna 21 jaar een dienst van de gereformeerde kerk te Renkum-Heelsum. Het was 23 maart 1941, oorlogstijd. Ruim tien maanden al leefden we onder de Duitse bezetting. De onderdrukking liet zich steeds pijnlijker voelen. Dat gold voor iedereen maar vooral voor de joden. Het was kort na de februaristaking: in Amsterdam en de Zaanstreek was men massaal in verzet gekomen tegen de Jodenvervolging maar dat verzet was in bloed gesmoord.

Met ons gezin ging ik mee naar de kerk ofschoon ik daar geen heil in zag, evenmin in het christelijk geloof. Maar als je wegbleef kreeg je gedoe dus ik was lieflijk aanwezig, niet meer dan dat. Aan het eind van de dienst was er een onverwachte toegift, een herderlijk schrijven van de synode. Een lang stuk, dat werd voorgelezen door de predikant. De gemeente luisterde ademloos. Ik citeer uit de passage die gaat over het joodse volk:

'In onze tijd wordt met steeds meer klem de gedachte voorgestaan, dat niet de verhouding tot Gods naam, **maar de verhouding met Gods naam**, maar de verbondenheid aan een bepaald volk of ras de betekenis van iemands leven bepaalt en de scheidslijn vormt tussen de mensen.(...) De zorgen, die in de laatste maanden velen onzer volksgenoten vervulden, zijn ook aan u niet voorbijgegaan. Dat kan ook niet, waar juist de gemeente van Christus vanuit het Evangelie in de historie van het joodse volk de Christus zag geboren worden en reeds op die grond nimmer de vraag naar een bepaald ras kan laten worden tot een begrenzing van de liefde tot onze naaste en van de barmhartigheid, die we schuldig zijn.'

Op **zie** zondag is het herderlijk schrijven voorgelezen in alle gereformeerde diensten, door het hele land, terwijl radio en krant onder Duitse censuur stonden. Pas later ontdekte ik dat andere kerken in het publieke protest al waren voorgegaan. De conspiracy of silence ten opzichte van de joden en hun lot was doorbroken. In mijn dagboek staat: "Gisteren is van de kansel een schrijven afgelezen dat uitmuntte door mannentaal." Andere publieke protesten zouden volgen. Later zou ik constateren: "Die protesten zijn een factor geweest die mij persoonlijk geholpen heeft, toch nog heil in de kerk te zien en te vinden."

Enige tijd na de Tweede Wereldoorlog studeerde ik theologie en werd predikant. Vanuit de eerste gemeente (Woldendorp) werd ik beroepen om als dominee in dienst van de Schotse kerk te Tiberias (mede namens de hervormde en gereformeerde kerken in Nederland) 'het gesprek te voeren met Israël'. In 1958 vertrokken mijn gezin en ik. Tot 1969 zouden we in Tiberias wonen en werken.

In 1963 publiceerde de Duitse auteur Rolf Hochhuth zijn aangrijpende toneelstuk De plaatsbekleder, hoe paus Pius XII, de plaatsvervanger van God op aarde, weigert openlijk te

protesteren tegen de deportatie van de joden. Dat bracht veel discussie teweeg, zowel in Israël als daarbuiten. Daarbij werd de stelling “de paus heeft gezwegen” gemakkelijk tot “de Kerken hebben gezwegen”. Zo zei de voorzitter van de Knesset (Israëlish parlement) in een officiële zitting: “Er was (ten tijde van de Tweede Wereldoorlog) een volledige en vreselijke stilte van de kant van de Kerk”.

Ik herinnerde het bovengenoemde protest van mijn kerk, ik voelde me uitgedaagd door de beschuldiging en besloot de zaak uit te zoeken. In Jeruzalem in het Yad Washem instituut met weergalozes bibliotheek en documentatie besteedde ik elke maand paar dagen aan archiefonderzoek. Het hoofd van de bibliotheek, mevrouw Alkalay, was afkomstig uit Bulgarije. Zij vertelde me over de positieve houding van Oosters-Orthodoxe Bulgaarse patriarch, door wiens persoonlijk ingrijpen de Bulgaarse joden zijn gered en ze vertaalde de relevante documenten voor me uit het Bulgaars. Tijdens een verlof deed ik onderzoek in Londen en in Genève (Wereldraad van Kerken).

Eind 1969 was de klus geklaard en verscheen The Grey Book (315 p.), geen witboek maar ook geen zwartboek, over de niet-RK kerken in Europa en Noord-Amerika. Wat ik niet had durven dromen: ik werd gevraagd het artikel over het onderwerp te schrijven voor de juist in die tijd uitkomende Encyclopaedia Judaica.

Het boek is niet meer verkrijgbaar, maar dankzij mijn neef Gé Snoek staat het op internet: www.gutenberg.org./etext/14764.

Jaren later volgde een tweede publicatie: De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945 Kampen, 1990. 211 p). (www.gutenberg.org/etext/17139).

Nu krijgt ook de R.-K Kerk in Nederland aandacht; ik kreeg toestemming om in het Aartsbisschoppelijk archief te Utrecht research te doen. Waar stond de toenmalige aartsbisschop J. de Jong? Hij liet een scherp protest tegen de deportaties publiekelijk voorlezen ook al hadden de Duitsers met represailles bedreigd. Alle Katholiek-gedoopte joden werden daarop gedeporteerd en vermoord; de Protestants-gedoopte joden bleef dit lot bespaard. Ook heeft aartsbisschop de Jong in het geheim een bedrag van f 12.500.- bijeen gebracht en geschonken aan een organisatie die joodse kinderen verborg. Nog sterker: kaartsysteem en adreslijst van die kinderen werden bewaard in de brandkast van de aartsbisschop.

Vorig jaar verscheen Joodse en Palestijnse tranen, Kerkelijk verzet tegen Auschwitz – Het Israëlish Palestijns conflict.(Skandalon, 127 p. € 12,50) at betreft dat kerkelijk verzet treed ik in discussie met (kerkhistoricus) Hans Jansen en zijn Christelijke theologie na Auschwitz. Hoe komt het toch dat de positieve kanten in de houding van de Kerk ten opzichte “Auschwitz” (de vervolging der joden) zo vaak gemarginaliseerd, gebagatelliseerd, genegeerd of zelfs ontkend wordt? voor. Ik noem een paar oorzaken. Ten eerste is er helaas een geschiedenis van eeuwenlang antisemitisme van kerk en christenen jegens het joodse volk. Met deze achtergrond ligt het niet in de verwachting dat er over de houding van de kerk tijdens het schrikbewind van Hitler, iets goeds te melden valt. Verder was de Holocaust (of juister: de sjoah) van zo onvoorstelbare omvang, gruwelijkheid en demonie dat het verzet ertegen in het niet valt. Auschwitz wordt een “zwart gat” waarin alles en iedere lichtstraal verdwijnt.

Ten derde: hoewel de **Kkerk** duidelijk en publiekelijk protesteerde tegen de vervolging der joden, heeft menig kerklid nagelaten de vervolgte joodse medemens daadwerkelijk te helpen. Het schuldgevoel daarover wordt door die protesten versterkt en men “vergeet” ze daarom het liefst uit schaamte over eigen falen. Die schaamte met de gevolgen ervan gaat mee in de generaties. Het wordt dan: “Waar stond jij, vader,” of “waar stond jij, opa...”.

Deze negatieve factoren hebben ook een keerzijde. Tegenover het eeuwenoude “christelijke” antisemitisme is de houding van de Kerken des te frappanter. Met het inktzwarte donker van Auschwitz als achtergrond schijnt het licht uit die tijd voor wie het zien wil des te helderder, ook al was het dat van een kleine kaars.

En het is volgens mij belangrijk om deze lichtpunten niet te vergeten. Het is in de bestrijding van het antisemitisme bemoedigend dat er ook wat goeds te melden valt.

Ten tweede, in onze tijd van geestelijke malaise kan er een bezielende kracht uitgaan van de gedachtenis aan onze “voorgangers” (Hebr. 13: 7). Wij kennen geen zaligverklaring of heiligverklaring, zoals in de RK kerk: denk aan Titus Brandsma en Edith Stein. Toch valt gemakkelijk een lijst van protestantse “heiligen” op te stellen, voorgangers, die de goede strijd gestreden hebben en het leven hebben gelaten. De herinnering aan hun strijd zal ons tot zegen zijn.

Johan Snoek.